

ИСТОРИСКИ ПОРТРЕТИ УРОША КНЕЖЕВИЋА

У Музеју првог српског устанка у Топчидеру изложени су историјски портрети Уроша Кнежевића. Иако је о њима писано, истина више узгред, ипак та материја није исцрпљена нити су извесне чињенице објашњене. Управо због тога ми се враћамо на ово питање које је једва било додирнуто у нашем чланку о уметничком раду Уроша Кнежевића.¹

Прва слика ове збирке претставља Карађорђа, кога је Кнежевић копирао по оригиналном портрету донетом из Русије. М. Кашанин сматра да је овај портрет радио руски сликар Владимир Лукић Боровиковски. На полеђини овог портрета налази се натпис писан руком Уроша Кнежевића „Галерија књаза Александра Карађорђевића Но 1“. Овај натпис већ објашњава порекло историјских портрета. То је, дакле, имала да буде цела галерија слика вођа Првог устанка, насликаних према расположивим подацима и документима. Веома је значајна тежња да портрети буду што вернији, а не само повод за извесна патриотска осећања и мисли. Истина, у томе погледу Урош Кнежевић је већ имао претходника.

Интересовање за прошлост, за народну историју новијег доба и њене хероје, ми већ налазимо знатно раније: двадесетих година XIX века у бакорезима Јосифа Миловука из Пеште. Потстакнут оним што је видео код суседних народа, Аустријанаца и Мађара, Јосиф Миловук је почео да издаје своју едицију *Образоизданіе сѣйній и знаійній Србала* 1826. Без обзира на стил и формална обележја ових портрета, ова серија бакореза била је по духу и намени романтичарска. Њој је био циљ да укаже на прошлост, да велича њене јунаке, владаре и друге истакнуте личности. Али што се тиче уметничке обраде, њој се највише могло замерити. Миловук је издавао своје бакорезе у Пешти, где није имао на расположењу нарочитих цртача и уметника. Од Мађара то су били Ј. Пешки и Стефан Орбан, а од Срба Никола Панић који није био ништа бољи од њих. Бакорезе је резао пештански бакорезац Самуел Ленхарт, који је уопште много радио за Србе. Али без обзира на просечну уметничку вредност појединих бакро-

¹ Павле Васић, *Урош Кнежевић*, *Летопис Матице српске*, књ. 365, св. 1—2, 1950, 14—30.

реза, они су имали своју популарност, били су тражени, и О. Пирх каже да их је видео у конаку кнеза Милоша у Крагујевцу и у манастиру Браћевићима.²

Њихова популарност потстакла је двадесет година доцније Анастаса Јовановића да замисли и делимично оствари своју едицију литографија Споменици Србски. Замисљена 1846, или можда још 1845, ова серија је публикована тек 1850. Изашле су четири свеске са по четири литографије. У свакој свесци била је једна личност из наше средњовековне историје, једна из историје Срба у Војводини, трећа из историје српског устанка, а четврта је била једна историска сцена, обично из средњовековне историје Срба. Свеске су излазиле у току 1851. и 1852. када је штампан последњи позив на претплату.³ Тиме је била запечаћена судбина Споменика србских. Иако у оно време није било услова ни могућности да се замисао Анастаса Јовановића оствари, ипак су и ове литографије биле веома популарне, судећи по Каницовом казивању, који их је видео како „у палати богаташа тако и у сиротињској колеби.“⁴

Сличне публикације јављају се и код Хрвата. Године 1840. Ј. Смоленци је литографисао низ личности из југословенске историје које је штампао код Лајкума у Бечу.⁵ Нешто касније Г. Ф. Мике је литографисао и издавао сцене из хрватске историје.⁶

Није никакво чудо што се у Србији појавила жеља да се наслика збирка или галерија портрета вођа из првог устанка. У атмосфери интересовања за историју и историјске личности настала је и галерија кнеза Александра Карађорђевића. Први српски устанак се налазио у првом плану тога интересовања. У „Гласнику српског ученог друштва“, у публикацијама тога доба, почевши од „Деловодног протокола Карађорђевог“, ми видимо ту сталну жељу да се о устанку сачува што више података, чињеница, исказа сведока, једну тежњу која је морала добити своје место и у ликовној уметности тога доба. Међутим, за сада нема неких ближњих појединости о постанку ове галерије. Једино из једног чланка у „Србским Новинама“, од 4 децембра 1855, ми сазнајемо нешто више каква је била ова замисао и како је изведена.⁷

Повод за сликање ове галерије били су, судећи по томе, портрети кнеза Александра и кнегиње Персиде, које је насликао Урош Кнежевић и литографисао код Бекера у Бечу. За њих је добио 100 дуката

² О. Дубислав Пирх, *Путовање по Србији у години 1829*, Београд, СКА 1899, 161 и 167.

³ Србске новине, 28 новембра 1852.

⁴ F. Kanitz, *Serbien*, Leipzig, 1868, 744.

⁵ У овој збирци објављени су: 1) Скендербег, 2) Јурај барон Ленковић, 3) Јанко кнез Драшковић Тракошћански, 4) Вукашин, отац краљевића Марка, краљ србски, пао год. 1371, 5) Марко краљевић, из племена Мрњавићах, рођен у Прилепу, убијен код Крајове 1396, 6) Мехмед Соколовић велики везир царства османског. Рођен у Соколу у Босни, умро год. 1579, 7) А. Кукуљевић Сакцињски. Адреса: »J. Smoleniz lith. 1840, Gedr. bei Leikum in Wien.«

⁶ Обе ове збирке налазе се у Вогишићевој библиотеци у Цавтату.

⁷ „У Београду, на Ваведеније. Не пропуштамо обратити позорност читајућег свјета на једно, за србски народ врло занимљиво и одвећ важно дјело. Пре кратког времена имали смо прилику у књажевском двору видети љепу збирку живописних ликова најпознатији лица из новије србске историје. Као што смо добро и подробно извјештени, науман је Светли наш Књаз Александер, који се толико стара о добру и слави народа србског, саставити потпуну живописну галерију они знаменити људи, који су од почетка покрета од г. 1804, онако пунога посљедица за србску слободу, па до најновијих времена дејствовали и, уплива

у знак потпуног кнежевог задовољства тим радом. По томе се види да је ова галерија почела да се ради по иницијативи кнеза Александра. С обзиром на то да је Карађорђево портрет сликан 1852. године, као прва слика галерије, изгледало би да је Кнежевић започео да слика ове портрете 1852. Међутим, има појединих вођа устанка који су умрли 1850, а чији портрети се налазе у тој збирци. Не искључујемо могућност да је Кнежевић тај посао започео много раније. У сваком случају до 1855. године он је насликао 16 портрета и то: Карађорђа, кнеза Милоша и кнегињу Јубицу, кнеза Милана и кнеза Михајла.⁸ Затим су следовали портрети Јакова Ненадовића, проте Матије Ненадовића,

имали на развитак народног србског живота. За постижење благородне цјели своје. Његова Свјетлост нештеди ништа, само да се дјело ово у што већем савршенству произведе; а за само извршење намјере ове Његова Светлост показује највеће учашће и равнотежу, па овако у живописаним ликовима жели србском родољубцу и свакоме странцу претставити оне јунаке, и она лица која су се прегореванјем сопственог живота свога трудила, да народ србски задобије своју милу слободу и самосталност. Извршење ове племените намјере високом милости Његове Свјетлости поверено је овдашњем живописцу г. Урошу Кнежевићу, који је срећан био израдити и литографисаниј на свјет издати лик Свјетлог Књаза и Свјетле Књагиње (Сл. 1 и 2) за које је од Његове Свјетлости, за знак потпуног књажевог задовољства, одбарао са 100 дуката царски. Овај одличниј живописац већ од дужег времена ради на овом дјелу са највећом ревности и приљежанјем па је у послу своме толико успјео, да сада већ имамо више знаменити лица живописани. Важност не овога предузећа увидити сваки онај, који зна од колико је важности историја за србскиј народ, и који поња, да је сваки знатнији догађај у једном народу у свези са неком личности, која је највише дејствовала при том догађају. Да није било бесмртног Карађорђа и његових неустрашивих храбрих војвода, би ли имали Срби слободе, коју данас уживају? Заиста не би. Чисто побожност неку морамо осјећати у себи према овим лицима, која су рјешителан уплив имала на судбину народа србског; па кад Свјетли Књаз жели у незаборавности одржати и саме черте лица њихове, онда смо му дужни срдечно благодарити за тако велико благодјејаније, које народу србском чини. Та шта не би данас дали, кад би нам когод показати могао праве ликове владатеља србски из дома Немањића, лик неустрашљивог Обилића и његови побратима, Светлог Кнеза Лазара, позднији многи јунака србски?

У галерији Његове Свјетлости, о којој овдје говоримо, има до сада готови 16 ликова, и то: Карађорђа, као Врховног Војда и првог Господара србског, затим књаза Милоша и књагиње Јубице, књаза Милана, после тога Јакова Ненадовића, проте Ненадовића, Младена, Ајдук-Вељка, поп Луке Лазаревића, Чолак Анте, Доситеја, Цинцар-Јанка, Стојана Симића, Аврама Петронијевића, Јанићија Ђурића, и Буљубаше Јокића. Умножавање ове збирке наставиће се штедротом Његове Свјетлости што је више могуће, и у њу ће доћи још много знаменити лица, међу којима има и таквих, која су божјим благословом још и данас у животу. По нашем скромном мишљењу врло би добро било, кад би се ради потомства сваком поред живописаном лику придао и кратки животопис, иако ништа друго, а оно барем да се код свакога поред написаног имена означи и време и мјесто рођења и смрти и најважнији моменти из историског живота његовог. Тим би начертани ликови добили као некиј живот, у чертама живописним познало би се лице по дјелима, а у живопису по спољашњем изгледу своме. Који би им читао черте обште полезнога живота, тај би се с удивљењем приближавао ликовима, претстављајућим сама лица.

Но нису само историски лица, која нам претставља галерија Његове Свјетлости. Има у њој и таквих, који нам претстављају народно одјело. Његова је Свјетлост наумна саставити и збирку народног ношава из свију окружија и срезова у отечеству нашем. Ни мало не сумњамо, да ће свакиј Србин благодаран бити своме књазу за овакво благородно предузимање, а с каквом се непристрасности то чини, види се отуда, што се и ликови породице Обреновића у овој збирки налазе. И потомство ће Његовој Свјетлости вјечитом благодарности обвезано бити за ово, славу народа србског увеличавајуће племенито дјело."

⁸ „Лик књаза Михајла сад је у послу, а за њим ће сједовати лик сада срећновладајућег Свјетлог Књаза Александра и Књагиње Персиде, и тако ће се попунити збирка живописани ликова србских владатеља из новијег времена.“

Према овоме портрет кнеза Михаила сликан је 1855 год.

Младена Миловановића, Хајдук Вељка, Луке Лазаревића, Чолак Анте, Доситеја Обрадовића, Цинцар Јанка, Стојана Симића, Аврама Петронијевића, Јанићија Ђурића и Петра Јокића. То значи да су остали портрети, Јеврема Ненадовића, Симе Ненадовића, Алексе Ненадовића, архимандрита Мелентија, Благоја Жабарца, Радована Белополца и Узун Мирка, насликани доцније између 1855. и 1858. Међутим, М. Милићевић каже да је Кнежевић наставио рад на овој галерији и после доласка кнеза Милоша и Михајла у Србију. Истина, поставља се питање који су портрети сликани по повратку Обреновића. С обзиром на оно што о тој галерији говори Стева Тодоровић, изгледа да их није било много: још остају само портрети Карађорђевић кћери, Пљакићке, Рајковићке и Чарапићке и две народне ношње, попадије из Тополе и девојке из Сабанте.⁹

Писац чланка у „Србским Новинама“ каже да галерија кнеза Александра има слика које претстављају „народно одјело“. Кнез је намеравао да „састави збирку народног ношава“ из свих округа и срезова у Србији. Судећи по списку слика С. Тодоровића овај план је остао у зачетку. Поред Милићевићевог тврђења да се на овој збирци радило и по доласку Обреновића, засада је тешко рећи које су од ових слика израђене по њиховој наруџбини. То можда важи само за портрет Луке Вукаловића, који се налази у Народном музеју у Београду. Овај портрет Тодоровић уопште не спомиње. Он не спомиње ни портрет Цинцар-Јанка Поповића, иако је овај већ 1855. био завршен. Можда га је омашком изоставио. Осим галерије историјских портрета Тодоровић спомиње под бр. 111—114 портрете Обреновића који су, вероватно, рађени по поруџбини Александра Карађорђевића. То се може закључити из чланка у „Србским новинама“ чији писац изрично говори о „беспристрасности кнежевој који уноси у своју збирку и ликове Обреновића“. Према томе портрети Обреновића, које је копирао Урош Кнежевић, били су већ завршени до 1855. године. Што се тиче портрета кнегиње Љубице, Тодоровић га приписује бечком сликару А. Бесу, а „Новине србске“ опет Урошу Кнежевићу. Истина, Бес је долазио у Србију за владе Александра Карађорђевића, по налогу Анастаса Јовановића, за кога је сликао портрет проте Матије Ненадовића.¹⁰ Али, они портрети Обреновића које је сликао Бес а припадали су збирци Анастаса Јовановића ниуком случају нису се налазили у Србији 1855. године. Према томе, више је него сигурно да је писац чланка овде говорио о Кнежевићевим копијама које су претстављале саставни део галерије Александра Карађорђевића. Тодоровић то вероватно није знао када их је издвојио у своме чланку у посебну групу ван галерије.

За нас је од нарочите важности питање аутентичности ових Кнежевићевих портрета. Милићевић каже да је Кнежевић „или с природе, или с других портрета, или, најпосле, по прилици насликао многе Карађорђеве савременике.“¹¹ Према овоме извору и ми смо ове портрете поделили на три групе.

⁹ Ст. Тодоровић, *Колико и каквих живописних слика има у београдским јавним збиркама*, Гласник СУД, 23, 1868, 63.

¹⁰ Миодраг Ибровац, *Три писма проте Матије Ненадовића*, Прилози за књижевност, историју и фолклор, 20, 1—2, 1954, 99—104.

¹¹ М. Милићевић, *Поменик знаменитих људи у србског народа новијега доба*, Београд 1888, књ. 27 Чупићеве задужбине, 230—231.

У прву групу сликану по природи, долазе: Петар Јокић за кога Милићевић каже да је „врло добро погођен“,¹² Матија Ненадовић, Лука Лазаревић, вероватно Јанићије Ђурић који је умро 1850,¹³ Чолак Анта Симеоновић, за чији портрет Милићевић такође каже да је добро погођен,¹⁴ без сумње Узун-Мирко Апостоловић који је и живео до 1872, ма да ниједан од савремених писаца, ни Милићевић, ни Ненадовић, не говоре ништа о сличности његовог портрета, па портрети Аврама Петронијевића,¹⁵ Јеврема Ненадовића, Благоја Жабарца, Радована Белопољца, затим трију Карађорђевих кћери, као и жена у народној ношњи, које смо споменули. Портрет слепог гуслара Ђуре Милутиновића сликан је много раније. Нисмо сигурни да је кнез Александар желео да и њега уврсти у своју збирку, ма да је Ђура узео учешћа у устанку као гласноша.

У другу групу портрета, који су копирани са разних портрета, долази неколико значајних слика. На првом месту то је Карађорђево портрет о коме имамо једно занимљиво мишљење. У своме писму Јустину Михајловићу, децембра 1840. из Беча, Вук Караџић каже: „Карађорђево портрет има и овде (од молера Кнежевића), мало је истина налик на Карађорђија; али су га врло млада и лепа начинили: Карађорђије је имао најмање 55. година кад је онај портрет молован, а с кога су они копирани: а по овоме Кнежевићевом портрету рекао би човек да му није било више од 30 година!“¹⁶ Ту је реч, уствари, о Кнежевићевој копији Карађорђевог портрета по Боровиковском, према којој је исте године била рађена и литографија у Бечу. Кнежевић у огласу објављеном у „Србским Новинама“ изрично тврди да је његов портрет копиран с оригинала рађеног у Русији.¹⁷ Тај портрет су доцније копирани Јован Поповић¹⁸ и Јохан Бес.¹⁹

Портрет Доситеја Обрадовића копиран је по оригиналу Арсе Теодоровића, а портрет митрополита Петра Јовановића по оригиналу Димитрија Аврамовића. Тодоровић хвали ову прву копију у своме чланку као успелу.²⁰ Што се тиче портрета архимандрита Мелентија Павловића, он је био свакако копиран по оригиналу Георгија Лацковића из 1817. који се налазио у манастиру Враћевшници. У ову групу долази и портрет Стојана Симића чији жут, монотон колорит сведочи, можда, да је био сликан доцније после његове смрти. Истина, М. Милићевић каже да се Симићев портрет, врло добро погођен, налази у Народном музеју.²¹ Али како је и С. Тодоровић сликао Стојана Симића, то је

¹² Милићевић, н. д., 216.

¹³ Исто, 159.

¹⁴ Исто, 830.

¹⁵ Исто, 544.

¹⁶ Вукова преписка, VI, 1911, 319.

¹⁷ Карађорђево (Георгија Петровића Черног) портре, које сам долуподписани са оригиналног портрета његова, које је у Ст. Петербургу рађено, када је он тамо био, на мање прекопирао, и у Бечу га литографирати дао, јављам почињајем Публикуму с овим, да се може овде у Београду ценом 6 цванцика код Г. Томе Андрејевића трговца добити. Који 10 комада портрета купи једанаести добија на дар. У Београду 2 Јулија 1841. Урош Кнежевић, живописац.

Новине Србске, Но 27, 5 Јулија 1841.

¹⁸ Љиљана Симић, О једном Карађорђевој оригиналној портрету, Зборник Музеја првог српског устанка, I, Београд 1959, 143—148.

¹⁹ Тодоровић, н. д., 64.

²⁰ Исто, 62.

²¹ Милићевић, н. д., 648.

вероватније да се ове Милићевићеве речи односе пре на Тодоровићев портрет него на Кнежевићев, који је један од најслабијих у „галерији“.

Занимљив је случај са портретом Хајдук Вељка. Константин Ненадовић каже: „Он (Вељко) је у свему наличио, по самом казивању његовог брата Милутина и других савременика, на војводу Петра Вукотића, таста књаза црногорског Николе, кога је у Београду 1850. године Кнез Александар Кара-Ђорђевић дао чрез живописца Уроша Кнежевића за своју галерију слика сасликати, чија се слика у Београду у музеуму у галерији други славни мужева и јунака из доба Карађорђевог и Вељкова слика храни; а и литографирана је слика Хајдук Вељкова и продавата, која је са исте снимљена.“²² Овде Ненадовић мисли, вероватно, на литографију Хајдук Вељка коју је литографисао Анастас Јовановић за Споменике Србске. Али она нема много сличности са Кнежевићевим Хајдук Вељком и касније више је популарисала Хајдук-Вељка него Кнежевићев портрет.

Такође мали проблем претставља и портрет Јакова Ненадовића. Јаков је умро 1837, у времену када је Кнежевић увељико радио у Србији. Није искључена могућност да је он видео Јакова, нацртао неку скицу или га насликао по сећању, зато што Јаковљев портрет има карактера и извесну индивидуалну ноту. С обзиром на то да је Јаков живео у Русији на великој нози, као какав бојар,²³ могуће је да га је насликао и неки од руских сликара по чијем је оригиналу Кнежевић сликао овај портрет за галерију. Да овај Кнежевићев портрет одговара Јаковљевим особинама, види се и по томе што су оружје и сабља стављени с десне стране: у борби с Турцима Јаков је био рањен у десну руку која му је отада остала паралисана, па је оружје узимао левом руком.²⁴ По томе детаљу види се да се Кнежевић интересовао за историјске појединости и приказивао их кадгод је то било могуће.

То ми видимо и у трећој групи портрета који су рађени напамет. То је на првом месту портрет Алексе Ненадовића, чија се спољашњост потпуно слаже са описом који даје К. Ненадовић. Овде је очигледно у питању жива породична традиција, којом се Кнежевић користио. Ненадовић каже: „Кнез Алекса био је стаса осредње-вишег, тела снажног и коштуњавог, главу имао је осредњу, косу на глави носио је напред кратку зачешљану, а остраг од потиљка дугачку, коју је плетеницу (перчин) плео и низ леђа пушћо, лице чисто, лепо мало руменкасто, обрве имао је густе, велике и повијене, које су му скоро очи наткривале, бркове је имао смеђе, дебеле, густе, повелике и право за-сукате, а изглед озбиљно пријатан и јуначан...“ Ненадовић даје детаљан опис Алексиног одела: „Алекса је носио увек чисто народно одело; улето носио је на ногама тозлуке и на себи чисту до колена кошуљу, а поврх исте цемадан или копоран а и јечерму, а по врх цемадана, фермен или кратки гуњ. А у зимње доба чакшире од плаве боје, цемадан и фермен, а по врх свега велики реснати гуњ са троракљим на прсима свиленим закопчаљкама. Обично је ишао са голим вратом, а носио је и црну мараму и оковратник црни око врата, а на

²² Константин Н. Ненадовић, *Живот и дела великог Ђорђа Петровића Карађорђа Врховног Војвода, ослободиоца и Владара Србије и живот његови Војвода и јунака*, II, Беч 1884, 748.

²³ Исто, 359, 361.

²⁴ Исто, 362.

глави носио је црну шубару, а и капу кришкару од плаве чоје или кадиве, које пруге шава одозго попуњене су биле гајтаном златним. И по крај свега тог увек носио је за силајем по један пиштољ и мали нож. Код куће имао је и чуво Аустријски официрски подпун мундир са чаковом...“²⁵ Не исључујемо могућност да је Кнежевић видео и сликао поједине делове Алексиног одела који су се били сачували у породици Ненадовића. Што се тиче лица оно је, вероватно, било мање верно, мада се углавном подудара са описом К. Ненадовића.

Сличан извор послужио је Кнежевићу за портрет Симе Ненадовића, који се одликује такође живахношћу и убедљивошћу као Јаковљев, па се може претпоставити да је рађен по неком узору, минијатури или портрету који је до сада остао непознат. Константин Ненадовић и о Сими даје доста прецизне податке, о његовој спољашњости, којима се свакако користио и Урош Кнежевић.²⁶ Засада се не зна ни извор за портрет Цинцар-Јанка који је умро 1833.

Према томе, историјска вредност Кнежевићевих портрета веома је различита. Што се тиче прве групе портрета — сликаних по природи — Кнежевић их је обрадио са свим знањем које је он умео да покаже пред моделом, дајући верно оно што је имао пред собом, од физиономије до одела, од материјалности ствари до њихове разноврсности, као савестан и веран хроничар. У жељи да буде што документарнији он је каткада био наративан, сув, приљежан више но што је то било потребно. У погледу портрета рађених по делима других мајстора, видели смо да постоје различита мишљења савременика. По правилу копије заостају иза оригинала, а оне које су приказивале Обреновиће, биле су, по речима С. Тодоровића најслабије. Од тога није далеко ни Вуково мишљење о копији Карађорђевог портрета. Изузетно, Тодоровић који није био наклоњен Кнежевићу, хвали портрет Доситеја („доста добро“). Што се тиче портрета који су сликани напамет, не може им се одрећи извесна историска вредност. По извесним појединостима, ми видимо да се Кнежевић обавештавао о изгледу и физиономији модела, прво зато што је дух епохе то захтевао — како се то види из концепција историског сликарства Анастаса Јовановића²⁷ — а друго што је био жив велики број учесника који су могли да контролишу сличност портрета и у том погледу стављају разне примедбе. Због тога спољашњост вођа устанка, донекле опште црте и ношња, могу да послуже као ограничен извор о људима тога доба, иако не као потпун докуменат. Кнежевић није био у могућности да се користи савременим ликовним изворима који су тек доцније објављени: бакрорезом Карађорђа који је резао Гајслер 1808, као и портретом Младена Миловановића од Ф. Јашкеа сликаним исте године. Претпостављамо да му је било познато дело Д. Б. Николајевића Каменског са портретима Карађорђа и Миленка Стојковића, које није употребио.²⁸ Међутим, изгледа да је било неких мало познатих савремених ликовних извора. Тако Милићевић, наводећи Јокића, каже да се за време Устанка продавала нека слика Васе Чарапића „на којој је претстављен Чарапић како звератујући очима тражи Турке са запетим пиштољем у

²⁵ Исто, 328.

²⁶ Исто, 424.

²⁷ Изјасњење уз Споменике Србске Анастаса Јовановића.

²⁸ Павле Васић, *Карађорђева Србија у делима савремених уметника*, Зборник Музеја првог српског устанка, I, Београд 1959, 70, 73—72.

руци.²⁹ Можда постоје и други слични радови који су као и овај до данас остали непознати.

И уметничка вредност ових портрета је прилично разноврсна. Иако је српска јавност за време њиховог постанка била њима одушевљена, ипак свега десетак година касније, Стева Тодоровић изриче доста неповољан суд: „Ове слике са историчког гледишта врло су важне. Али са уметничког гледишта слабе су и по цртежу и по колориту и по схватању уметничком. Вођење светлости и разређивање од доброг је ефекта. Види се на њима свуда свесрдност и труд“.³⁰ О уметничкој вредности Кнежевићевих радова дао је мишљење и Андра Гавриловић у својим *Знаменитим Србима*, који је говорио више као патриота него критичар. Данас ми о њима имамо нешто друкчије мишљење него С. Тодоровић. Кнежевићево сликарство, па и историјски портрети, припадају једном правцу који је најбоље дефинисао немачки историчар Р. Хаман. Он је поделио сликарство прве половине XIX века у Немачкој и Аустрији на бидермајеровски класицизам и бидермајеровски натурализам. Ова друга формула може се у потпуности применити на Кнежевићево сликарство. Кнежевић је учио у Бечу од 1844. до 1847. у времену када је бидермајеровски натурализам био у пуном јеку.³¹ Отуда је он изнео савесност, прецизност до педантерије у обради модела и природе уопште. Његов стил у портретима, сув и концизан, без драматике тамно-светлог, није наишао на одобравање код нове генерације романтичара и она га је морала осудити у име принципа које је борбено заступала. Та Кнежевићева објективност и једноставност није одговарала плаховитом и темпераментном сликарству романтичара, Стеве Тодоровића, Катарине Ивановић, Ђуре Јакшића и Новака Радонића. Тако је тај главни претставник уставобранитељског сликарства спуштен са свога пиједестала, потиснут новим уметничким личностима.³² Ми верујемо да је ту био важан и политички моменат. Кнежевић се у великој мери везао за Карађорђевиће.³³ Са доласком Обреновића и његова позиција морала је да буде ослабљена. То се види одмах по улози коју је имао Стева Тодоровић после светоандрејске скупштине, када је израдио 50 разних транспарената у славу избора кнеза Милоша.³⁴ Ту исту улогу Тодоровић је играо и приликом прославе 50-годишњице устанка 1865. године када је радио разне декорације у вароши и Топчидеру. Тријумфална капија у Топчидеру била је изведена по његовом нацрту.³⁵ Тодоровић је развио огромну делатност у свима правцима: у сликарству, позоришту, настави, певању, гимнастици итд. Штавише, он је шездесетих година постао главни портретиста у Србији. Портрети Уроша Кнежевића из тога времена прилично су ретки. Осим тога, поједини подаци у Др-

²⁹ Милићевић, н. д., 815.

³⁰ Тодоровић, н. д., 62.

³¹ R. Hamann, *Geschichte der Kunst*, 1932, 942. — Кнежевић је излагао на изложби Бечке академије 1846. два портрета, под бр. 371 и 381 у XV сали. Један од тих портрета претстављао је кнеза Михајла. У то време Кнежевић је становао у Landstrasse am Glacis Nr. 496.

³² Васић, *Урош Кнежевић*, 1950.

³³ Кнежевић је примио држављанство кнежевине Србије 1854. године. ДАБ, Мин. иностр. дела, Н. 364, 13. II. 1854. У акту аустријског конзулата бр. 417 од 12. II. 1854. Кнежевић се спомиње као »Portät-Mahler Urosch Knezevic«. Карактеристично је да је био сматран само сликаром портрета.

³⁴ Ст. Тодоровић, *Аутобиографија*, изд. Матице српске, Нови Сад 1951, 53.

³⁵ Исто.

жавном архиву Србије показују да је Кнежевић у то време почео таворити у материјалном погледу. Врло често сусрећу се понуде Уроша Кнежевића Министарству просвете, било слике кнеза Михајла, било Светог Саве или Лукијана Мушицког. Године 1868. издао је олеографски портрет младог кнеза Милана Обреновића IV. То је био његов последњи рад јавног карактера. Осим тога, у „Србским новинама“ сусрећу се и огласи Уроша Кнежевића који је продавао своју кућу.³⁶ Бриљантна каријера сликара тако блиског кнезу и двору била је завршена.

Међутим, сама замисао Уроша Кнежевића о галерији, без обзира на то ко је био њен иницијатор и каква су јој дела послужила као потстрек, имала је и даље утицаја у нашем јавном животу. Већ године 1855. ми налазимо њен одјек у вајарству. Једна вест у „Србским Новинама“ сведочи о популарности Кнежевићевог подухвата: Словак Јосиф Б. Клеменс извајао је Карађорђеву бисту која је била тако добро погођена „да који је прослављеног јунака нашег за живота познавао, чисто у препаст долази да гледајући лик помишља да пред собом види сушта Карађорђа.“ Клеменс је намеравао да изда „у статуама читаву галерију историјско-знаменити Срба“, ако његов рад буде имао материјалног успеха. Међутим, не само што он није извео своју замисао, него данас нема трага тој бисти Карађорђа, нити се зна како је она изгледала. У сваком случају и овај је рад био инспирисан сличним побудама као и Кнежевићев, уколико му Кнежевићева галерија није послужила као непосредан узор. Иако се то не може категорички тврдити, ипак је симптоматично да је та Клеменсова замисао настала у оно време када је Кнежевић радио на својој галерији.³⁷

На крају, мора се признати да иако је овај Кнежевићев замашни посао оцењен неједнако као целина, он ипак претставља веома значајан ликовни извор о људима из првог устанка. Он пружа богату доку-

³⁶ Србске Новине, 2 и 7 VIII 1866.

³⁷ Србске Новине, 10 V 1855. Чланак гласи: „У Београду, 10 септембра. Неможемо пропустити да не обратимо позорност србскога свјета на један производ умјетности, који се сада први пут појавио у народу нашем.

Од пролетос бавећи се овдје у Београду искусни умјетник, академически живописац Г. Јосиф Клеменс, само је од гипса напрсну статуу врховног војда србског, бесмртног Карађорђа направио. Умјетник није могао изабрати достојније лице да Србима покаже своју вјештину, а и за Србина нема већег мужа, који би боље приличио да му дом ликом својим украси, него што је славни Карађорђе, за кога личност скопчава се сва срећна садашњост србског народа. И зато је умјетнику сваки Србин обвезан признателности. Уколико смо од вјештака дознати могли, статуа је ова пуна савршенства, и лик је тако погођен, да који је прослављеног јунака нашег за живота познавао, чисто у препаст долази да гледајући лик помишља да пред собом види сушта Карађорђа. Може ли боље прилике бити, да сваки од нас и чувствено овековјечи у дому своје ослободитеља народног, да се свакодневно наслађава ликом онога мужа, коме је једино благодарити имао, што данас у дому ужива срећу и спокојство? Ни један дом србски, ни једна писарница, ни једна књижница србска, ни један дућан Србинов неби требало да буде без ове статуе.“

„Статуа та продаје се у овдашњој књижари Г. В. Валожића цијеном од 9 цванцика за чисту бјелу, а за бронзану 1 дукат царски. Много егземплара нема готови; но који би желели имати, нека се изволе уписати у реченој књижари па ће за врло кратко време добити. Уписка траје од данас за 14 дана.“

„Г. Клеменс је науман, ако му овај производ вјештине његове нађе довољно проходње у народу нашем, издати у статуама читаву галерију историјско-знаменитих Срба. Ми се надамо, да ћемо труд наћи довољно заслуженог учестија код публике наше, и да ће Срби поставити умјетника у стање, да намишљење своје, на нашу дилку и понос односеће се дјело ка концу приведе.“

ментацију, живу, непосредну, која нам дочарава ту епоху. Он омогућује да се извесни елементи, физиономија, фризура, одело, оружје из времена устанка, реконструишу у појединостима. Са развојем нових грана уметности, нарочито филма а такође и позоришта, у којима ће овакви мотиви чешће долазити на ред, вредност Кнежевићевих портрета постаће још већа, а они као докуменат још драгоценији. Ми скоро треба да будемо захвални Кнежевићу због његових особина, а нарочито због „прилежности и труда“ са којим је обрадио ову галерију и тиме сачувао од заборава све оне вредности устанка које би биле неповратно изгубљене: спољни изглед устаничких вођа. М. Милићевић је једини од хроничара оставио непотпуне забелешке о степену аутентичности појединих портрета. Не треба губити из вида да се на већи део слика из ове галерије, сликаних по природи, може применити Милићевићево тврђење „да су добро погођене“, из простог разлога што је Кнежевић пред природом и моделом био увек исти: савестан и прилежан. И поводом ове галерије као и поводом многобројних портрета личности из разних слојева у уставобранитељској Србији нама пада на ум исто питање: како би изгледала историја сликарства у Србији без Уроша Кнежевића, без његовог огромног труда са којим је фиксирао лик једне епохе и њених идеала? Без свега тога постојала би једна велика празнина која се ничим не би могла попунити.

На тај начин место Кнежевићеве историјске галерије у Музеју првог српског устанка, без обзира на време њеног постанка, сасвим је оправдано и логично. Веза ових портрета са устанком, јача или слабија, према степену документарне вредности, не може се спорити. Управо због тога они су највише стекли „право грађанства“. Та историска вредност, уосталом, била је једино обележје о коме су се сви сложили: и публика, и историчари, и уметнички критичари.

Галерија портрета Уроша Кнежевића има још и друштвено-културни значај. То је први велики сликарски посао профаног карактера у обновљеној Србији. Дотадашње сликарске целине налазиле су се само у црквама, у Топчидеру, Београду и Тополи. Кнежевићева галерија добија своје место у оквиру општих просветних тежњи тога доба. Полет уставобранитељске Србије у свима гранама културног и материјалног живота, њена тежња ка еманципацији и прогресу, испојили су се и у ликовној уметности на начин који је био једино могућ: очувати лик устаничких вођа, њихов спољни изглед, реконструисати га кад је то било потребно. Боље признање творцима нове Србије није се могло замислити. И данас, после свега, после борбе мишљења, после разних оцена вредности, ми смо склони да ту галерију прихватимо као једну од важних уметничких творевина уставобранитељске владавине.

Павле ВАСИЋ